

ИССЛЕДОВАНИЕ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ

УДК 811.161.3'37:27-23

Басалыга Паліна Сяргееўна
аспірант аддзела лексікалогіі
і лексікаграфіі
Інстытут мовазнаўства
імя Якуба Коласа НАН Беларусі
г. Мінск, Беларусь

Palina Basalyha
PhD Student of the Department
of Lexicology and Lexicography
Yakub Kolas Institute
of Linguistics of the National Academy
of Sciences of Belarus
Minsk, Belarus
polinabasalyga7@gmail.com

ТРАНСФАРМАЦЫЯ СЕМАНТЫКІ АДНАГО БІБЛЕІЗМА,
АБО КОЛЬКІ РАЗОЎ ПРАКРЫЧАЎ ПЕВЕНЬ ДА ЗДРАДЫ ПЯТРА?TRANSFORMATION OF THE SEMANTICS OF A SINGLE BIBLISM,
OR HOW MANY TIMES DID THE COCK CROW BEFORE PETER'S BETRAYAL?

У артыкуле высвятляюцца магчымыя прычыны змены семантыкі біблеізму, звязанага з сюжэтам адрачэння апостала Пятра ад Хрыста. Даследуюцца гістарычны матэрыял для ўстанаўлення ў ім трансфармацыі названага біблеізму. Прыцягваюцца экстралінгвістычныя факты, якія раскрываюць прыкладны часавы адрэзак моманту здрады. Фактычны матэрыял сучаснай беларускай мовы, які змяшчае ў сабе названы біблеізм, групуецца ў залежнасці ад тыпу трансфармацыі.

Ключавыя словы: *біблеізм; Евангелле; семантычная трансфармацыя; адрачэнне; прыслоўе; лічэбнік; сучасная беларуская мова.*

The article explores the possible reasons for the semantic change in biblicism related to the story of the Apostle Peter's renunciation of Christ. The historical material is being investigated to establish the transformation of this biblicism in it. Extralinguistic facts are involved, revealing the approximate time period of the moment of betrayal. The actual material of the modern Belarusian language, which contains the named biblicism, is grouped depending on the type of transformation.

Key words: *biblicism; the Gospel; semantic transformation; denial; adverb; numeral; modern Belarusian language.*

Адным з вядомых евангельскіх сюжэтаў пра апостала Пятра стаў момант яго адрачэння ад Хрыста. Калі Пётр трэці раз пачаў клясціся, што не ведае Хрыста, *певень закрычаў у другі раз*. І тады Пётр узгадаў прарочыя словы Хрыста: «Перш чым двойчы заспявае певень, тройчы адрачэшся ад Мяне».

Усе сінаптычныя Евангеллі (ад Мацвея, Марка і Лукі) апісваюць момант адрачэння апостала, аднак толькі ў Марка ўказана колькасць спеваў пеўня; іншыя апосталы напісалі толькі пра колькасць разоў адрачэння Пятра, не канкрэтызуючы колькасць кукарэканняў. Евангелле ад Іаана апавядае пра гэты момант суадносна з храналогіяй допыту і асуджэння Хрыста, дзе певень пая пасля трэцяга адрачэння.

У мастацка-публіцыстычных тэкстах адзначаюцца разыходжанні сюжэту біблеізма з тэкстам Новага Запавета. Тут пад біблеізмам разумеецца «моўная / маўленчая адзінка біблейскага паходжання, семантычна звязаная

з біблейскім вобразам ці сюжэтам, якая ўжываецца ў маўленні або зафіксавана ў лексікаграфічнай крыніцы» [1]. За першасны варыянт названага біблеізма ўзяты сам тэкст Святога Пісання: «І другі раз заспяваў певень. І ўспомніў Пётр слова, якое сказаў яму Ісус: перш чым певень двойчы заспявае, ты адрачэшся ад Мяне тройчы» (Ев. ад Марка 14:72). Структурна біблеізм адносіцца да маўленчай адзінкі – выказвання, і ў евангельскім тэксце змяшчае прыслоўі *двойчы* і *тройчы*.

Мэта прапанаванага даследавання – выявіць аднесенасць прыслоўяў *двойчы* і *тройчы* (лічэбнікаў *два* і *тры*) да дзеясловаў у розных мадыфікацыях названага біблеізма і вытлумачыць семантычны зрух у яго значэнні. Матэрыялам для даследавання сталі тэксты Евангелля ад Марка на мовах арыгінала і іх 6 перакладаў на сучасную беларускую мову, а таксама выбраныя кантэксты з мастацкага і публіцыстычнага стыляў, створаныя не раней за 1950-я гг. і па сённяшні дзень, якія ўтрымліваюць сюжэт пра здраду Пятра¹. У даследаванні мы будзем абапірацца перадусім на тэкст Ев. ад Марка, паколькі, па-першае, іменна тут згадваецца дакладная колькасць спеваў пёўня, па-другое, у ілюстрацыйным матэрыяле прыкладна палова кантэкстаў утрымлівае адрозную ад біблейскай колькасць гэтых крыкаў.

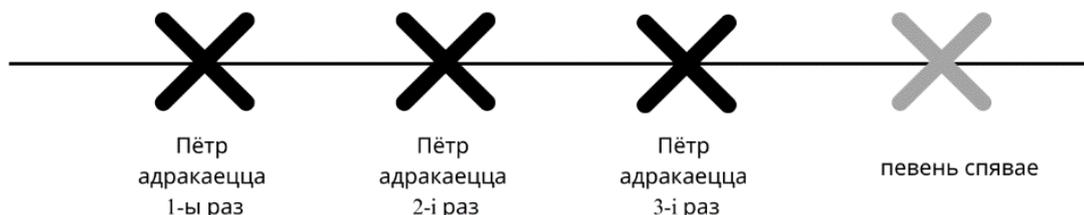
У Ев. ад Марка ў 14 главе 30-ы верш падаецца наступным чынам: *І кажа яму Ісус: праўду кажу табе, што ты сёння, у гэтую ноч, перш чым двойчы заспявае певень, тройчы адрачэшся ад Мяне*² (пер. БЭМП), і, па сутнасці, даслоўна паўтараецца ў 72-м вершы.

На тэмпаральнай восі паслядоўнасць падзей у сюжэце Евангелля ад Марка пра адрачэнне можна схематызаваць так (мал. 1).

Мал. 1. Тэмпаральная вось падзей у сюжэце пра адрачэнне Пятра ад Хрыста (паводле Ев. ад Марка)

Іменна названае Евангелле адрозніваецца ад астатніх большай падрабязнасцю і дэталёвасцю выкладу, што істотна ў нашым выпадку.

Мал. 2. Тэмпаральная вось падзей у сюжэце пра адрачэнне Пятра ад Хрыста (паводле Ев. ад Мацвея, Лукі, Іаана)

¹ Ілюстрацыйны матэрыял выбіраўся на аснове Нацыянальнага корпуса беларускай мовы (<https://bnkorporus.info/korporus.be.html>).

² пераклад Бібліі Беларускага Экзархату Маскоўскага Патрыярхату.

Аднак у сучасных мастацка-публіцыстычных тэкстах ёсць адрозненні ад біблейскага аповеду. Выбраны фактычны матэрыял сучаснай беларускай літаратурнай мовы паводле семантычных змяненняў разгледжанага біблеізма можна згрупаваць у два блокі.

I блок: мастацкія і публіцыстычныя кантэксты з сінтаксічнай перастаноўкай¹, якая выклікае семантычную трансфармацыю:

а) лічэбнікі (парадкавы *трэці* / колькасны *тры*) і спалучэнні з лічэбнікам *тры* / *трэці* семантычна звязваюцца з колькасцю крыкаў пеўня, а не колькасцю разоў адрачэння: *Ён не дзівак, як той апостал Пятро, – не будзе чакаць трэцяга пеўня, прадасць цябе трохі раней* (Брыль), *Адчула, што ад левага пляча расце крыло, нямае цела... Як певень трэцім разам пракрычаў... Не здрадзіла табе. У Неба паляцела* (Ігнацюк), *Евангелле распавядае гісторыю адрачэння Пятра і знака, які ён атрымае: “Адрачэшся ад мяне, – кажа Хрыстос, – перад тым, як певень прапые тры разы!” І сапраўды, менавіта голас птушкі стаў для Пятра знакам: ён тройчы адмовіўся прызнавацца ў знаёмстве са сваім Настаўнікам* («Каталіцкі веснік», 2017), *Ды і то, апостал Пётр зразумеў, што здрадзіў Настаўніку, ажно калі трэці певень прапее...* («Звязда», 2018);

б) змяняецца паслядоўнасць падзей у біблеізме (гл. мал. 1 і 2): *Бывае цяжка бачыць асоб, якія пасля выхаду з гэтых сцен адракаюцца ад усяго, чаму яшчэ ўчора маліліся. І ў адрозненне ад апостала Пятра, нават раней, чым праспявае певень* (Коўтун).

II блок: мастацкія і публіцыстычныя кантэксты з мінімальнымі змяненнямі біблейскага сюжэту (могуць быць заснаваны не на Ев. ад Марка, а на тэкстах іншых Евангелляў, дзе колькасць спеваў пеўня не ўказваецца (гл. мал. 2)): *Цівун. <...> Святы Пётра ад Хрыста тройчы адракаўся...* (Дударэў), *..а певень спяе, выкрываючы здраду, як высыплеш перлы, каралі, смарагды ў прах* (Лысы), *Певень – птушка вельмі важная і для беларусаў. Яны памятаюць, што ў хрысціянскай традыцыі менавіта певень нагадаў апосталу Пятру аб здрадзе* («Звязда», 2016), *Да таго ж певень лічыўся хрысціянскім сімвалам, які нагадвае пра адрачэнне апостала Пятра* («Звязда», 2019).

Акрамя гэтага ў фактычным матэрыяле выяўлена семантычная кантамінацыя двух біблеізмаў: сюжэт пра адрачэнне Пятра і сюжэт пра здраду Іуды: *..ніякая прапаганда ці забарона ніколі не сатруць з памяці чалавецтва засведчанай у легендзе здрады настаўніку: вучань пакляўся, што не здрадзіць настаўніку, – і прадаў настаўніка. Прадаў за трыццаць срэбранікаў.*

¹ Пад сінтаксічнай перастаноўкай разумеецца «змяненне размяшчэння (парадку размяшчэння) моўных элементаў» [2, с. 516]. Факт перастаноўкі канстатуецца намі на аснове супастаўлення біблеізма ў фактычным матэрыяле і розных перакладаў Ев. ад Марка.

Прадаў, а сам навекі ажаніўся з асінаю, павесіўся на ёй (Янкоўскі). Нагадаем, што толькі Пётр абяцаў Хрысту ні пры якой умове не адракацца ад Яго і толькі Іуда прадаў Настаўніка за 30 срэбранікаў.

Нас цікавяць магчымыя прычыны ўзнікнення змяненняў з першага блока.

У беларускамоўным тэксе Бібліі сінтагматычна прыслоўе *двойчы* адносіцца да прэдыкатыўнага цэнтра *заспявае певень*, а *тройчы* звязана з дзеясловам *адрачэшся*.

Калі параўнаць некалькі рэдакцый дадзенага фрагмента на старажытнагрэчаскай і лацінскай мовах, то выяўляюцца розныя пазіцыі прыслоўяў адносна дзеяслова. У вершы «*Prisquam gallus cantet bis, ter me negabis*»¹ ('перш чым певень праспявае двойчы, тройчы ты адмовіш(-ся) мяне' (пер. наш. – Б. П.)) прыслоўі ўваходзяць у розныя прэдыкатыўныя часткі, і хаця размяшчаюцца побач, яны канкрэтызуюць розныя дзеясловы: *спяваць* і *адмовіцца* ($N+V+Num^2$, $Num+Pronom+V$). У старажытнагрэчаскіх рэдакцыях канструкцыі з прыслоўямі адрозніваюцца:

*Прів ἀλέκτορα φωνῆσαι δις ἀπαρνῆσῃ με τρίς*³ ('перш чым певень пракрычыць двойчы, адмовішся мяне тройчы') ($N+Num+V+ Num+Pronom+V$);

*Прів ἀλέκτορα δις φωνῆσαι τρίς με ἀπαρνῆσῃ*⁴ ('перш чым певень двойчы пракрычыць, тройчы мяне адмовішся') ($N+Num+V+ Num+Pronom+V$).

Цікавы той факт, што ў славянскіх гістарычных помніках у тэксе згаданага Евангелля (ці яго пераказах) прыслоўя *двойчы* ў 30-м вершы няма. Чым гэта дэтэрмінавана – невядома. Пры адсутнасці пунктуацыйных знакаў у такім сінтаксічным варыянце, напр., *прѣже даже коурь не въспоють тришьды отъвржещи ся* (апракас Мсціслава Вялікага), прыслоўе *тройчы* правамерна аднесці як да першага, так і да другога дзеяслова: $N+(neg)+V+Adv+V$. Гіпатэтычна, такая сінтаксічная будова ў асобных тэкстах магла паўплываць на аднесенасць самога прыслоўя (ці лічэбніка) да колькасці крыкаў пеўня. Лік 3 у некаторых помніках таксама перадаецца не прыслоўем, а спалучэннем з лічэбнікам (*трикраты* (Астрожская Біблія і Жыровіцкае Евангелле), *трикраты*, *трикраты* (Друцкае Евангелле)). У апракасных Евангеллях можа зусім не быць слова, якое перадае колькасць крыкаў пеўня. Усё гэта магло паспрыяць пераносу колькасці адрачэнняў (3) на колькасць крыкаў.

У перакладах Новага Запавета на сучасную беларускую мову абодва прыслоўі захоўваюцца і ў 30-м, і ў 72-м вершах (табліца).

¹ Паводле тэкстаў Клеменцінаўскай і Новай Вульгаты.

² У гэтым артыкуле пад абазначэннем *Num* разумеецца выражэнне ліку як прыслоўем, так і лічэбнікам.

³ Паводле Textus Receptus 1550 Stephanus.

⁴ Паводле тэксту Nestle Greek NT 1904.

Пераклады Ев. ад Марка на сучасную беларускую мову

Ев. ад Марка 14 глава	Пераклад Я. Станке- віча (1973)	Пераклад Беларускага Экзархата Маскоўскага Патрыярхату (1999)	Пераклад В. Сёмухі (2002)	Каталіцкі пераклад (2017)	Пераклад У. Чарняў- скага (2017)	Пераклад А. Боку- на (2023)
30-ы верш	<i>І сказаў яму Ісус: «Запраўды кажучы табе, што сядзі гэтай ночы, уперад чымся п'ятак за пяць двойчы, ты выпрашся Мяне трычы».</i>	<i>І кажучы яму Ісус: «праўду кажучы табе, што ты сёння, у гэтую ноч, перш чым двойчы заспявае певень, тройчы адрачэшся ад Мяне».</i>	<i>І кажучы яму Ісус: «праўду кажучы табе, што ты сёння, гэтай ночы, перш чым двойчы заспявае певень, тройчы адрачэшся ад Мяне».</i>	<i>Адказаў яму Езус: «Сапраўды кажучы табе, што ты сёння, у гэтую ноч, перш чым двойчы заспявае певень, тройчы адрачэшся ад Мяне».</i>	<i>І гаворыць яму Ісус: «Сапраўды кажучы табе: ты сёння, у гэтую ноч, перш чым двойчы певень прапяе, тройчы зрачэшся Мяне».</i>	<i>І кажучы яму Ісус: «Сапраўды кажучы табе, што ты сёння, у гэтую ноч, перш, чым певень двойчы запяе, тройчы адрачэшся ад Мяне».</i>
72-і верш	<i>І якга другі раз п'ятак запяў. І Пётра прыпомнеў слова, што Ісус казаў яму: «Уперад чымся п'ятак двойчы за пяць, ты выпрашся Мяне трычы».</i>	<i>І другі раз заспяў певень. І ўспомніў Пётр слова, якое сказаў яму Ісус: «перш чым певень двойчы заспявае, ты адрачэшся ад Мяне трычы».</i>	<i>Тады певень заспяў другі раз. І ўспомніў Пётр слова, сказанае яму Ісусам: «перш чым певень заспявае <u>двойчы, тройчы</u> адрачэшся ад Мяне».</i>	<i>І адразу другі раз заспяў певень. І ўгадаў Пётр слова, сказанае яму Езусам: «Перш чым двойчы заспявае певень, тройчы адрачэшся ад Мяне».</i>	<i>І адразу другі раз запяў певень. Тады Пётра ўспомніў словы, якія яму казаў Ісус: «Раней, чым двойчы запяе певень, ты тройчы зрачэшся Мяне».</i>	<i>І другі раз запяў певень, і ўгадаў Пётр слова, якое сказаў яму Ісус: «Перш, чым певень двойчы запяе, ты тройчы адрачэшся ад Мяне».</i>

З 12 приведзеных кантэкстаў толькі ў адным (пер. В. Сёмухі, другі кантэкст) прыслоўі размешчаны адно за адным; у іншых яны раздзяляюцца адным ці некалькімі словамі. Можна канстатаваць: уплыў сучасных беларускамоўных перакладаў Евангелля ад Марка на пашыранае меркаванне, што певень праспяваў тройчы, мінімальны. Больш за тое, беларускамоўныя пераклады Бібліі, на жаль, не настолькі пашыраныя сярод беларускіх чытачоў, як, напрыклад, сінадальны пераклад.

Патлумачыць сінтаксічна-семантычную трансфармацыю біблеізма можна з прыцягненнем некаторых экстралінгвістычных фактаў (якія карэлююць менавіта з семантыкай). Кнігі Бібліі – глыбокасімвалічныя тэксты, аднак іх унікальнасць адначасова і ў прастаце, і ў семіятычнай шматузроўненасці, што і адзначаў у прадмове да Бібліі Ф. Скарына [3]. Калі разбіраць даследуемы біблейскі фрагмент без паглыблення ў сімваліку і паглядзець на пазалінгвістычнае значэнне крыку пеўня, то варта адзначыць наступнае.

1. Ноч у яўрэяў евангельскіх часоў, згодна з тагачасным грэка-рымскім ладам, падзялялася на 4 стражы, у кожнай было тры гадзіны. Першая стража пачыналася каля 18:00 (па нашым часе) [4; 5]; трэцяя, адпаведна, была з 24:00 да 03:00, і звычайна менавіта яна звязвалася са спевамі пеўняў (параўн., Ев. ад Марка 13:35: «*Дык будзьце пільныя; бо не ведаеце, калі прыйдзе гаспадар дома: увечары, ці апоўначы, ці як запяюць пеўні, ці раницаю*»). Пачатак і працягласць светлавога дня ў розных краінах адрозніваюцца, а менавіта з ім і звязана сутачная актыўнасць пеўня. У Ізраілі светлавы дзень сканчваецца каля 18:00 і пачынаецца каля 06:00, таму, верагодна, падзел на начныя стражы і пачынаўся з 18:00. Час актыўнага крычання пеўняў прыпадае на трэцюю стражу: Ю. І. Рубан, сучасны даследчык багаслоўя, адзначае, што толькі яна называлася *alektorofonia, gallicinium*, літаральна *пеўнекрычанне*. Так, трэцюю стражу можна атаясаміць з пачаткам крыкаў пеўняў. Усе тры адрэчэнні Пятра ад Хрыста адпавядаюць часу паміж беларускімі «першымі» і «другімі пеўнямі» (00:00–03:00), параўнайце: *Першыя пеўні – поўнач, другія пеўні – пара ўставаць, трэція пеўні – прыэдсвет* [6, с. 126].

2. Паколькі прамежак часу паміж асобнымі крыкамі пеўня звычайна даволі кароткі, у біблейскім сюжэце значэнне колькасці крыкаў (два) выражае вельмі кароткі часавы адрэзак паміж актамі адрэчэння. Улічваючы, што незадоўга да гэтага Пётр сказаў Ісусу: «*Хоць і ўсе ўсумняцца, але не я*» (Ев. ад Марка 14:29), трохразовае адрэчэнне набывае ўзмоцненае значэнне. Асобныя даследчыкі біяграфіі апостала Пятра кажуць пра несупадзенне часу здрады ў Марка і іншых евангелістаў: «толькі ў Марка Ісус прадказвае, што адрэчэнне адбудзецца да другіх пеўняў; тэкст іншых евангелістаў мае на ўвазе, што гэта адбудзецца да першых пеўняў» [7, с. 103]. Аднак, падкрэслім, ёсць розніца паміж выразамі *другія пеўні* і *двойчы пракрычаць* (іменна другі выраз

ужыты ў Ев. ад Марка). Лінгвістычны матэрыял дае падставы меркаваць, што ў дадзеным кантэксце меліся на ўвазе не спевы птушкі ў розныя стражы, а кароткія прамежкі часу паміж крыкамі ў адной трэцяй стражы (гэта можа быць і некалькі хвілін).

Сакральны статус (а гэта ўжо больш глыбокія семантыка-сімвалічныя ўзроўні) ліку *тры* настолькі высокі, што, верагодна, ён мог таксама паўплываць на ўзнікненне меркавання *певень тройчы пракрычаў – Пётр тройчы адрокся* (гл. вышэй фактычны матэрыял).

Выбраныя кантэксты з мастацкага і публіцыстычнага стыляў ахопліваюць шырокі прамежак часу (ад 50-х гг. XX ст. і да 2021 г.), што дазваляе выказаць думку аб тым, што разгледжаны біблейскі сюжэт пра адрачэнне Пятра не забываецца, аднак нярэдка трансфармуецца не толькі ў мастацкіх творах, але і ў тэкстах публіцыстычнага стылю. Аднесенасць ліку *тры* да спеваў пеўня можа быць патлумачана некалькімі фактамі: сінтаксічнай пазіцыяй прыслоўяў у арыгінальных тэкстах, пропускам прыслоўя *двойчы* ў славянскіх помніках пісьменства, сакральнасцю ліку *тры*. Хаця, хутчэй за ўсё, у біблейскім тэксце два спевы пеўня значылі толькі імклівасць, з якой чалавек адракаецца ад Таго, за Каго мог пакласці жыццё.

Адказваючы на пытанне, вынесенае ў заглавак артыкула, скажам, што ў Евангеллі ад Марка *певень праспяваў двойчы*, як апостал Пётр ужо тры разы адрокся ад Хрыста. Ва ўжыванні названы біблеізм зазнаў сінтактыка-семантычную трансфармацыю і набыў сімвалічнае значэнне (сакральнасць ліку *тры* надала дадатковую сімволіку крыкам пеўня: *тройчы адрокся – тройчы праспяваў*).

ЛІТАРАТУРА

1. *Басалыга, П. С.* БІБЛЕІЗМ: аб’ём паняцця, крытэрыі вылучэння, дэфініцыя / П. С. Басалыга // Вестн. Полоц. гос. ун-та. – № 3(75). – 2025.
2. *Таспанова, Ж. К.* Классификация грамматических трансформаций. Синтаксические трансформации / Ж. К. Таспанова, Т. Ж. Жалиев, К. А. Кунназарова, С. Ж. Жа-лиева // Теория и практика современной науки. – 2018. – № 4 (34). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-grammaticheskikh-transformatsiy-sintaksicheskie-transformatsii> (дата обращения: 20.04.2025).
3. *Скарына, Ф.* Прадмова да ўсёй Бібліі. Беларуская літаратура : хрэстаматыя / склад.: У. В. Адамчык, М. В. Адамчык. – Мінск : Сучасны літаратар, 2004. – URL: https://knihi.com/Francysk_Skaryna/Pradmova_da_usioj_Biblii_trans.html (дата звароту: 18.05.2025).

4. *Арранц, М.* История Византийского Типикона: «Око Церковное» / М. Арранц, Ю. Рубан – СПб : Нева, 2003. – Ч. 1. Предвизантийская эпоха. – 80 с. – URL: https://azbyka.ru/otechnik/Pravoslavnoe_Bogos-luzhenie/istorija-vizan-tijskogo-tipikona-okotserkovnoe-chast-1-predvizantij-skaja-epoha/#source (дата обращения: 15.05.2025).
5. *Ринекер Ф.* Библейская энциклопедия Брокгауза / Ф. Ринекер, Г. Майер. – М. : Российское Библейское Общество, 1999. – 1120 с. – URL: <https://bible.by/lexicon/brockhaus/> (дата обращения: 15.05.2025).
6. *Лозка, А.* Матэматычны фальклор: Пачатковыя матэматычныя ўяўленні і навыкі сродкамі народнай педагогікі / аўт.-склад. А. Лозка. – Мінск, 2002. – 52 с.
7. *Иларион (Алфеев), митр.* Апостол Пётр. Биография / митр. Иларион (Алфеев). – Издат. дом «Познание» ; Общецерковная аспирантура и докторантура ; Православная энциклопедия, 2018. – 464 с.

Поступила в редакцию 04.08.2025